

Фонові знання на уроках зарубіжної літератури: українознавчий аспект



Ірина ФОКІНА,

учитель зарубіжної літератури, спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист

У контексті трансформаційних процесів, що відбуваються у світі та в Україні, перед сучасною освітою постають завдання розбудови національної системи виховання, які мають реалізовуватися у виховному просторі навчального закладу. Вчитель визначає і, головне, вирішує питання розвитку особистості, перетворюючи освіту на дієвий фактор розвитку суспільства.

Особливу роль у виховній системі сьогодні відіграє громадянське та патріотичне виховання: формування соціально значущих цінностей, працьовитості, моральності, виховання поваги до прав і свобод людини, любові до Батьківщини, родини, природи.

Міністерство освіти і науки України затвердило Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді і Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах (Додаток до Наказу від 16.06.2015 р. №641). У документі зазначено: «Інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, європоцентричність, пробудження громадянської і громадської ініціативи, виникнення різних громадських рухів... ідентифікаційні і реідентифікаційні процеси в особистісному розвитку кожного українця, відбуваються на тлі сплеску інтересу і прояву патріотичних почуттів і нових ставлень до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу. Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості... Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді» [1, с. 2–3].

Серед основних принципів виховання патріотизму треба виділити *принцип полікультурності*, що «передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської» [1, с. 7].

Україна – незалежна держава – нині переживає скрутні часи, тож актуалізується питання

формування в майбутніх громадян України національного менталітету. Потрібно виховувати національний характер українця – справжнього патріота. І в цьому найбільше допомагає мистецтво слова, адже українська художня література відображає ментальність народу. Виховання патріота – завдання надзвичайно складне, і потребує належної змістової наповненості занять з учнями, зорієнтованості на новизну інформації та різноманітні види пошукової, розвивальної, творчої діяльності.

Тому виховання національної свідомості та патріотизму на уроках зарубіжної літератури передбачає формування:

- 1) почуття пошани і любові до рідної мови, бо «нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову» (Л.Костенко);
- 2) думки про суспільну значущість родини, сім'ї, роду;
- 3) знань про історію України, державні та національні символи;
- 4) стійкості у своїх національних переконаннях.

І усна народна творчість, що є духом нації (виучення прислів'їв, приказок, казок), і високохудожні твори письменників-класиків, і література в цілому впливають на виховання дітей та учнівської молоді.

Загальновідомо, що в мові, крім прямої інформації, є прихований підтекст. Щоб зрозуміти справжній сенс неоднозначної мови, потрібні певні знання, тобто такі загальнокультурні відомості, якими має володіти більшість людей. Такі знання в комунікативному аспекті є **фоновими**. Вони вказують на зв'язок мовного тексту з будь-якими джерелами, наприклад: фольклорними, літературними, географічними, історичними. Найчастіше люди високої культури використовують у своєму мовленні афоризми, крилаті вирази, загальновідомі фрази з міфології, української та зарубіжної класики.

Залучаючи школярів до скарбниці світової культури, вчителі пояснюють, що розвиток окремих національних літератур в їх творчій взаємодії

та світовий літературний процес неможливі без певних знань з історії, географії, народознавства. Слабка інтеграція предметів гуманітарного циклу спонукає вчителів зарубіжної літератури здійснювати на уроках екскурси в галузі знань з інших предметів, тобто використовувати такі позатекстові знання, без яких неможливо адекватно до авторського задуму сприйняти художній твір. Такі знання в методиці отримали назву фонові. Серед сучасних методистів проблему використання фонових знань на уроках літератури вивчають С.І. Сафарян, О.М. Ніколенко, О.М. Куцевол, Н.О. Півнюк, І.Я. Ненька, С.Ф. Фролова.

Отже, фоновими знаннями називаються ті, які «мають інформаційно-культурологічний характер, не завжди прямо пов'язаний з художнім текстом, але без яких неможливе розуміння тексту» [5, с. 2]. «Фонове знання (англ.) – взаємне знання реалій мовцем і слухачем, що є основою мовного спілкування» [2, с. 561]. Багато дослідників вважають, що фонові знання – це сукупність даних та відомостей про специфіку країни, її національну культуру, менталітет народу, національні особливості вербальної та невербальної поведінки тощо. У цій концепції до фонових знань віднесено базові поняття, що допомагають адекватно орієнтуватися в соціокультурному контексті певної комунікативної ситуації, правильно інтерпретувати та перекладати зміст мовленнєвої та немовленнєвої поведінки представників двох культур.

Термін «*фонові знання*» в методиці функціонує недавно, хоча опора саме на ці знання існувала завжди, бо аналіз художнього тексту тісно пов'язаний із інформацією, яка допомагає глибшому осягненню літературного твору. Крім того, поняття «фонові знання» пов'язане з поняттями «міжпредметні зв'язки», «інтеграція предметів» та «контекстуальний аналіз». Яке б визначення принципу ми не вибрали, важливо пам'ятати, що під час контекстуального розгляду твору головним на уроці є художній текст, усі інші матеріали мають другорядний характер. Уміло вплетені в канву уроку історичні, географічні, народознавчі факти допоможуть краще осмислити твір, що вивчається.

За класифікацією, запропонованою С.І. Сафарян, з методичного погляду фонові знання можна поділити на три групи: *історико-культурологічні, біографічні та літературознавчі*. На думку великого Гете, той, хто хоче знати письменника, має побачити його Батьківщину. Біографічні фонові знання, а саме: відомості про життя автора, його творчий шлях, світогляд – мають особливе значення, оскільки кожен художній твір є новою визначною подією, новим явищем, пережитим творцем. Не менш важливими є теоретико-літературні знання, які розглядаються під час вивчення зарубіжної літератури в певній послідовності, з урахуванням вікових особливостей учнів – від простих до найскладніших.

У загальнокомунікативному аспекті фонові знання можна поділити на три групи: *загальні для всього*

людства поняття; поняття, пов'язані з регіональними умовами життя; знання країнознавства (національних звичок певного народу).

Під час викладання курсу літератури, надто зарубіжної, вчитель зазвичай особливу увагу приділяє загальноновизнаному методичному принципу *краєзнавчого і етнокультурологічного підходу* до вивчення художнього твору, що передбачає наявність певного обсягу фонових знань.

Країнознавчі знання – це частина національної культури, ті відомості, якими володіють усі члени певної етнічної або мовної спільноти, вони є складовою того, що соціологи називають масовою культурою, тобто відомостями, безумовно, відомими всім членам національної спільноти [3, с. 25].

Українознавчий аспект вивчення зарубіжної літератури є надзвичайно важливим для громадянсько-патріотичного виховання. Програма із предмета має виразне українознавче спрямування. Як зазначають її укладачі, «у програмі із зарубіжної літератури збережено її європейський та український вектори. Це чітко прослідковується в її культурологічній, компаративній ліній» [1, с. 25].

У Програмі зарубіжної літератури українознавчий національно-патріотичний аспект представлений, по-перше, актуальною добіркою текстів. Програма охоплює чимало творів, у яких яскраво звучить тема України: «Ніч перед Різдом» та інші твори М.Гоголя, «Сліпий музикант» В.Короленка, твори Шолом-Алейхема, «Мазепа» Дж.Байрона, твори буковинських поетів. По-друге, згадано зв'язки з Україною таких письменників, як: О. де Бальзак, Дж.Олдрідж, Р.Шеклі, Р.Бредбері, О.Грін, О.Пушкін, М.Булгаков та ін.

Пропонуємо розглянути проблему введення фонові інформації на уроках зарубіжної літератури в I семестрі 6-го класу за таким планом:

1. Тема за програмою.

2. Відображення проблеми в «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді».

3. Рубрика «Україна і світ» у підручнику.

4. Види фонових матеріалів.

5. Форми роботи на уроці.

Міфи народів світу

У Методичних рекомендаціях щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах (Далі – Методичні рекомендації, – І.Ф.) зазначено: «Під час вивчення міфів, легенд, народних переказів і казок, календарно-обрядових й історичних пісень (фольклорних творів) варто звертати увагу на те, що їхні герої – це позитивні й негативні моделі наших пращурів-українців: світлі персонажі Сварог, Берегиня, Білобог протиставляються темним силам Чорнобогові та ящерам... Аналіз сюжетів народних творів має сприяти формуванню в учнів морально-етичних цінностей, усвідомленню себе як частини великого етносу з величю історією» [1, с. 20–21].

Відповідно до рубрики «Україна і світ» в підручнику рекомендується розглянути давні міфологічні

уявлення українців про створення світу, природу, добрі й злі сили. У підручнику пропонуються матеріали про слов'янських богів, багатобожжя, уявлення наших предків про природу та явища й речі (колесо, дідух, коровай), що передавали міфологічне бачення. Вчитель повинен їх доповнити самостійно фоновими матеріалами.

Фонові знання:

– Історичні відомості про дохристиянський період, коли племена об'єднувалися територіально і духовно та робили перші кроки на шляху формування українського етносу, народності, державності.

– Відомості про пантеон слов'янських богів.

– Співставлення міфів про походження світу в міфології різних народів.

– Крилаті вислови з античних міфів, що мають аналоги в українському фольклорі.

Ефективною формою уроку для засвоєння матеріалу є міф-фест, на якому учні можуть у творчій формі репрезентувати свої знання.

Форми роботи на уроці «Міф-фест»:

1) Порівняння пантеону слов'янських та античних богів – монолог героя, інсценування епізодів з міфів, «вгадай героя» за атрибутом його зовнішності, dance-time (сиртаки).

2) Складання словника крилатих висловів із міфів та українських фразеологізмів – ілюстрування фразеологізму, «музей скульптур» – зображення героїв міфів; написання власного міфу.

3) Опис картин, що зображають діяння Геракла, – прослуховування пісень про подвиги козаків.

4) Декламація віршів українських поетів із елементами міфологічної тематики (образ Прометея у творах Лесі Українки, Андрія Малишка).

5) Виконання пісень Обрядового циклу.

6) Екскурсія «Міфи Давньої Греції в архітектурі Одеси».

Екскурсія може бути віртуальною (на уроці), традиційною чи у формі квесту. Укладачі Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді наголошують: «У процесі проведення позакласної роботи (екскурсії, походи, подорожі) юні туристи-краєзнавці продовжують вивчення й дослідження рідного краю. Вони розширюють свій світогляд, закріплюють і поглиблюють знання, здобути на уроках..., формують високі моральні якості громадянина України. Тут з'являється ще більша можливість ознайомити дітей з історією Батьківщини, її природними багатствами, народними звичаями, традиціями... організація екскурсійних подорожей, туристичних походів історичними місцями, музеями (Київ, Запоріжжя, Львів, Одеса, Полтава, Батурин, Канів) тощо» [1, с. 39–40].

Мудрість байки

У Методичних рекомендаціях зазначено, що байки допомагають «...формувати моральні якості особистості, культуру поведінки, виховувати бережливе ставлення до природи, розвивати мотивацію до праці» [1, с. 14]. А барвіста, насичена фразеологізмами і народними лексичними зворотами

мова байок дає змогу не лише зацікавити учнів, спонукати до вивчення цих творів, а й розвивати мовленнєву культуру сучасних підлітків. Саме про це йдеться в Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді: «Важливим аспектом формування національно самосвідомої особистості є виховання поваги та любові до державної мови. Володіння українською мовою та послуговування нею повинно стати пріоритетними у виховній роботі з дітьми. Мовне середовище повинно впливати на формування учня-громадянина, патріота України» [1, с. 13].

Під час вивчення теми «Байки» наголошується на поетичному переосмисленні традиційних сюжетів і образів Езопа, наданні їм виразного національного колориту в українських байках XIX ст. (рубрика «Україна і світ» у підручнику) та в творчості байкарів XX ст. – О.Вишні, С.Олійника, М.Годованця.

Фонові знання:

– І.А. Крилов і Україна.

– Розвиток жанру байки від античності до сучасності.

– Алегорія як художній засіб у народних казках та байках.

Форми роботи:

1) Пояснення епіграфів-висловів українських байкарів (Л.Глібова, М.Годованця).

2) Декламація та інсценування творів байкарів різних епох і країн.

3) Створення «Галереї алегоричних образів» різних народів.

4) Написання власних байок.

Ж.Верн «П'ятнадцятирічний капітан»

Вивчаючи цю тему, спираємося на ідею, висловлену в Методичних рекомендаціях: «Вивчення художніх творів у тісних зв'язках зі світовим мистецтвом й історією сприятиме усвідомленню українця як повноцінної особистості з багатим духовним світом і неповторним колоритом» [1, с. 22–23].

У підручнику в рубриці «Україна і світ» йдеться про українські переклади творів Ж.Верна, зокрема схвалений самим автором переклад роману «П'ятнадцятирічний капітан» української письменниці Марко Вовчок.

Фонові знання:

– Повторення знань з історії України про кріпацтво та військові поселення.

– Географічні та інші наукові відкриття, зроблені українцями (М.Міклухо-Маклай народився на Чернігівщині).

– Твори Ж.Верна, пов'язані з Україною.

– Відомості про українські переклади твору Ж.Верна.

– Ознайомлення з епізодами роману українського письменника В.Рутківського «Джури козака Швайки», який вивчається в 6-му класі на уроках української літератури та має тематичні аналогії.

Захоплено відбуваються уроки за цією темою у формі подорожі або квесту.

Форми роботи:

1) Мандрівка Україною (порівняння географічних особливостей різних країн).

2) Інтерв'ю з героями романів Ж.Верна та В.Рутківського.

3) Малювання карти пригод.

4) Відеопрезентації на історичну тематику «Кріпацтво», «Рабство та работоргівля».

5) Опис пейзажів І.Айвазовського.

6) Повідомлення «Традиції моєї родини. Професія: моряк».

Ч.Діккенс «Різдвяна пісня в прозі»

У Методичних рекомендаціях наголошується: «Чільне місце на уроках повинно займати використання малих фольклорних форм – загадок, приказок і прислів'їв, казок, щедрівок, колядок. Реалізуючи їх виховний потенціал, варто пояснювати дітям, що багатство і розмаїття народної творчості свідчать про мудрість і талановитість українського народу» [1, с. 16–17].

Фонові знання:

– Шанобливе ставлення до духів у культурі та побуті українців.

– Традиції святкування Різдва у різних народів.

– Вплив творчості Ч.Діккенса на українських митців.

– Сміхова культура в різдвяних творах Ч.Діккенса та М.Гоголя.

– Т.Шевченко «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм» – звернення до трьох поколінь.

Форми роботи:

1) Відеопрезентації «Традиції святкування Різдва в різних народів».

2) Декламація віршів про Різдво поетів різних культур.

3) Добір малих фольклорних форм (прислів'їв, приказок, колядок, загадок) до епізодів оповідання з метою розкриття ідейного змісту твору.

4) Інценування уривків твору англійською, російською, українською мовами.

5) Виконання українських колядок казково-фантастичного змісту з потрібною появою персонажів.

6) Складання сенканів до твору.

М.Гоголь «Ніч перед Різдвом»

Вивчення творчості М.Гоголя, безумовно, є яскравим прикладом того, що література може бути одночасно і цікавою розвагою, і міцним засобом впливу на національну самосвідомість. На думку укладачів Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, «одним із завдань зарубіжної літератури є виховання любові до української мови і літератури як органічної частки світової культури, прагнення до збереження рідної мови, національних традицій і цінностей» [1, с. 25].

Рубрика підручника «Україна і світ» інформує про святкові страви різдвяного столу та традиції чарівних перетворень, що зображені в повісті М.Гоголя.

Фонові знання:

– М.Гоголь і Україна, музеї М.Гоголя в Україні (Полтавщина).

– М.Гоголь в Одесі.

– Висловлювання українських митців про творчість М.Гоголя.

– Вертеп в українській культурі.

– Традиційні образи, елементи казки українського різдвяного фольклору.

– Відтворення свята Різдва в живописі.

– Краса зимової природи в пейзажах українських митців.

– Опис традицій та побуту українців у книзі О.Воропая «Звичаї нашого народу» (Вертеп, колядки, страви, одяг тощо)

Форми роботи:

1) Відеопрезентації «Вертеп в українській культурі».

2) Віртуальна екскурсія «Краса зимової природи в пейзажах українських митців».

3) Конкурс на кращу колядку.

4) Інтерв'ю з письменником (М.Гоголь в Одесі).

5) «Маленькі господині» (інсценована розповідь про різдвяні страви).

6) «Галерея образів» (монологи-самопрезентації героїв твору).

7) Вікторина «Поясни слово» (робота з книжкою О.Воропая «Звичаї нашого народу»).

Отже, література завжди була найелітарнішим із мистецтв, адже, щоб її зрозуміти і оцінити, треба вже бути освіченою людиною. Зміст курсу зарубіжної літератури і оновлений соціально-психологічний портрет сучасних учнів спонукають по-іншому поглянути на старі проблеми шкільної методики, зокрема і на проблему фонових знань. Сприйняття художніх текстів потребує використання фонових знань, набуття умінь самостійно встановлювати аналогії, розуміти підтекст, задум автора. Для підвищення рівня культурно-мовної підготовки учнів варто використовувати базові знання з історії, культури та побуту народів світу, відомості про багатство традицій – усе те, що ми узагальнюємо поняттям «фонові знання». Це допоможе учням краще оволодіти духовними скарбами зарубіжної літератури, розширити світогляд і вдосконалити мовленнєву культуру.

Література

1. *Концепція* національно-патріотичного виховання дітей і молоді та Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
2. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – Изд. 2-е. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
3. *Виноградов В.С.* Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
4. *Воропай О.* Звичаї нашого народу / О.Воропай. – К.: Оберіг, 1991.



Вігдуки батьків

Найважливіше завдання – виховати справжню людину

Якщо запитати у будь-якого батька, кого він вважає найважливішим у навчанні своєї дитини, той, напевно, відповідь: «Хорошого вчителя».

Як важливо мати гарного вчителя у житті! Багатьма найкращими рисами свого характеру та поведінки людина завдячує саме своїм наставникам: любов'ю до людей, рідної землі, працелюбністю, відповідальністю і гідністю.

Важко навіть уявити собі, скільки душевних сил, енергії, умінь треба докласти, щоб виховати справжніх людей – таких різних, не схожих між собою. Учителі розкривають перед учнями всі таємниці буття: вчать розпізнавати добро і зло, щирість і підступність, пізнавати самих себе, привчають думати і мислити, бути співчутливими до чужого горя, уважними до слабких і немічних, милосердними до тих, хто потребує допомоги.

Ми, батьки учениці Тетяни Рожко, хочемо подякувати директору гімназії №7 Світлані Василівні Мельник та всьому педагогічному колективу за їхню нелегку працю у вихованні молодого покоління. Передусім сердечне «спасибі» першій учительці нашої дитини – Аллі Анатоліївні Сіденко – за невтомну працю, великий талант і покликання сіяти мудрість і знання, за любов до дітей. Також хочемо подякувати вчителям іноземної мови за тепло сердець та бездоганне виконання своєї справи. У НВК працюють гарні педагоги – чуйні та добрі, які цінують і люблять дітей, свою нелегку працю. І ми, батьки, впевнені в тому, що наші діти – у надійних руках, а це означає – із гарним майбутнім.

Бажаємо Вам, дорогі вчителі, відчуття повноти і неповторності життя, здоров'я, невичерпних творчих сил, натхнення і щастя.

З повагою, Марина і Павло РОЖКИ

5. Сафарян С.И. Фоновые знания: содержание, определение, виды / С.И. Сафарян // Всемир. литература в средних учебных заведениях Украины. – 2001. – №2. – С. 2–6.
6. Сафарян С.И. Использование фоновых знаний: основы, приемы / С.И. Сафарян // Всемир. литература в средних учебных заведениях Украины. – 2002. – №1. – С. 50–52.



Анонції

Ірина ФОКІНА

Фонові знання на уроках зарубіжної літератури: українознавчий аспект

У статті розглядається проблема формування національної свідомості, розвитку соціальної компетентності особистості. Обґрунтовується, що це може забезпечити використання на уроках літератури фонових знань українознавчого характеру. Наведено приклади конкретних фонових матеріалів та форм роботи з ними для програми I семестру 6-го класу, доведено доцільність та ефективність їх запровадження на всіх етапах вивчення художнього твору.

Ключові слова: фонові знання, патріотичне виховання, духовний розвиток особистості.

Ірина ФОКІНА

Фоновые знания на уроках зарубежной литературы: украиноведческий аспект

В статье рассматривается проблема формирования национального сознания, развития социальной компетентности гимназистов. Обосновывается, что этому может способствовать использование на уроках литературы фоновых знаний украиноведческого характера. Приведены примеры конкретных фоновых материалов и форм работы с ними для программы I семестра 6-го класса, доказаны целесообразность и эффективность их внедрения на всех этапах изучения художественного произведения.

Ключевые слова: фоновые знания, патриотическое воспитание, духовное развитие личности.

Iryna FOKINA

Background knowledge on the lessons of foreign literature: educational aspect of Ukraine

The problem of forming of national knowledge, development of social competence of personality is considered in this article. The useful using of background knowledge of Ukraine on the lessons of literature is considered in the article. Specific background materials and the forms of working with them in the programs for the first term in the sixth form are given as examples in the article. The expedience and effectiveness of using them on all the stages of learning of the work is proved.

Keywords: background knowledge, patriotic education, spiritual development of personality.